

Rastande sädgäss vid Kvismaren

Åke Pettersson

Hösten 1985 kommer vi att minnas som den stora gåshösten vid Kvismaren. Minst 6 000 sädgäss fanns då samlade på Hammarmaden i slutet av oktober. Vi var många som fick uppleva de enorma uppflogen och ha nöjet att med tubkikare söka igenom de täta flockarna av gäss. Hammarmaden utnyttjades främst som viloplats under de delar av dygnet då gässen inte sökte föda på omgivande åkrar. De senaste 15 åren har vi också vant oss vid att antalet rastande sädgäss under vårarna stigit år från år. Gäss i tusental är för 1900-talet en ny företeelse vid Kvismaren. Det har funnits vårar då rastande gäss saknats helt och höstförekomsterna har en kort historia.

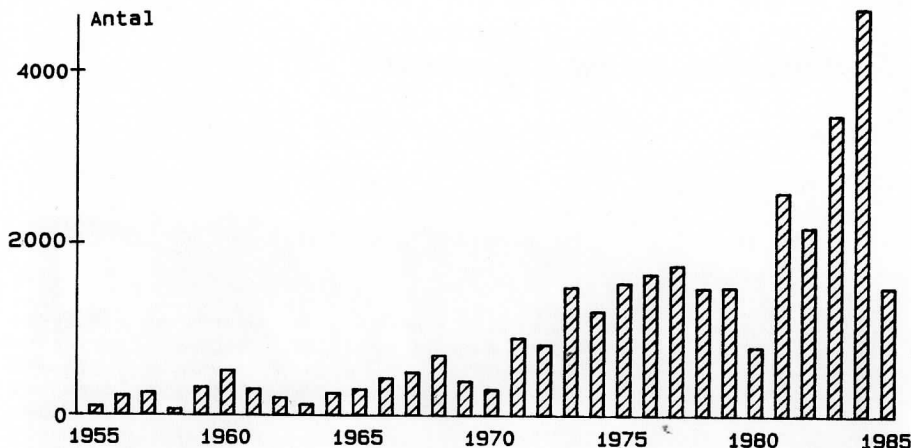
Historik

Från tiden före sjösänkningen (1880-talet) omtalas stora skaror vildgäss under vår och höst vid Kvismaren och i Mosjöarna (Saxon 1935). De senare låg vid Mosås och är nu helt uppodlade. Rosenberg (1947) sammanfattar sädgåsens förekomst vid Kvismaren på följande sätt: "Från forna tider omtalas flockar om tusental, och ännu i början av 1920-talet kunde man se flockar om hundra vid Kvismaren. Nu för tiden (avser 1940-talet/förf anm) får man vara glad över enstaka flockar om fyrtio till femtio."

Följande mer detaljerade uppgifter har Rosenberg (1921, 1934 & 1960) redovisat från 1920-talet. Den 20 mars 1920: "väl halva tusentalet sädgäss församlade i sjön", våren 1921: "hundratals gäss", 15 april 1925: "kommo vildgässen i stora skaror och slog ned i vassen". Enligt Holger Wiberg rastade om vårarna i början av 1930-talet ett hundratal gäss och under 1940-talet kunde de räknas i tiotal (Pettersson 1980). Av anteckningsböcker som framlidne Ingemar Hagliden lämnade efter sig framgår också att sädgåsen var ovanlig under 1930-talets senare del och under 1940-talet. Från 1935 och framåt finns anteckningar från 2-5 vårexkursioner per år, varav följande avser sädgäss: 30 ex 31.3 1939, inga gäss vid 2 resp 3 aprilbesök åren 1941 och 1942, 20 ex 21.3 1943, 4 ex 30.4 1944, 3-8 ex vid 3 besök 1945, inga noteringar vid 2 besök 1946, 15 ex 26.4 1947, 3 ex 26.3 1948 och en flock på 50 ex 18.4 1949. Haglidens noggrant förda anteckningar liksom uppgifterna från Viberg bekräftar Erik Rosenbergs sammanfattning. En orsak till den låga förekomsten under 1940-talet är, enligt Viberg, att det vid den tiden förekom vårjakt av gäss vid Kvismaren.

1950- och 1960-talet

Från de fyra första åren under 1950-talet finns inga noteringar om sädgäss trots några heldagarsexkursioner varje vår av Hagliden. Våren 1951 var översvämningarna mycket omfattande, vattennivån

Figur 1. Maximiantal rastande sädgäss vid Kvismaren vårarna 1955-85. Uppgifter-
na t o m 1970 utgörs främst av mer slumpmässiga observationer. Fr o m
1971 baseras antalen på systematiska räkningar i samband med inflyg-
ning till övernattningsplatser.

24,03 m ö h är den högsta uppmätta under 1900-talet. Gässens betesmarker blev därför dränkta. Erik Rosenberg uppger i sina efterlämnade anteckningar från samma år, 13 ex i april. Båda källorna har sedan noterat 200 ex i Västra Kvismaren i mitten av april 1954. Den observationen fick Hagliden att skriva, "så många gäss jag kan inte erinra mig att jag sett på en gång i Närke".

Från mitten av 1950-talet är sedan den viktigaste källan de dagböcker som förts vid Ängfallet. Huset fungerade vid den tiden som övernattningsstuga för ungdomsföreningen. Antalet ornitologer som vistades vid Kvismaren ökade samtidigt. Enligt dessa dagböcker fanns under resten av 1950- och 1960-talet normalt 200-300 rastande sädgäss under vårarna (figur 1).

1970- och 1980-talet

Mera systematiska räkningar av gäss påbörjades 1971 (Pettersson 1973). Räkningarna sker vid inflygningen till övernattningslokaler med start vid solnedgången och avslutas när det är helt mörkt. Den viktigaste övernattningslokalen har varit Västra Kvismarens starrängar och framförallt den del som nu ingår i Rysjön. Andra områden som tidvis hyst övernattande gäss är Fågelsjön, Fiskinge sjöland och Hammarmaden i Östra Kvismaren, samt vissa år översvämmade åkrar vid Husön. Under högvattenår har gässen varit betydligt svårare att räkna då övernattning skett på många platser. Räkning av betande gäss på fälten har då skett som ett komplement. Metoden tar dock lång tid och ger större osäkerhet.

Insträck till övernattningsplatserna sker från hela Kvismareslättan från Odensbacken i öster till mosjöområdet i väster. Valet av betesplatser varierar stort mellan åren beroende på var lämpliga grödor finns. Fälten runt Fornskinns mossen och gamla potatisåkrar vid Husön är ett bra tips att börja med när man letar efter gäsflockarna. Under hela 1970- och 1980-talet har antalet sädgäss

under vårarna successivt ökat från 900 ex 1971 till 1550 ex 1975 och sedan till över 2 000 i början av 1980-talet med en rekordnotering på 4 500-5 000 ex 1984, se figur 1.

Ankomst och flyttning norrut

Sädgässen anländer normalt till Kvismaren i mitten av mars när de första åkrarna börjar bli snöfria. Medelankomstdag är 16 mars och medianvärdet 17 mars åren 1964-85. Tidigaste datum är 20 februari 1974 och senaste 2 april 1966. Den mycket sena våren 1985 sågs 23 mars flygande gäss över en helt snöklädd slätt. Normalt anländer de första gässen först när åkrarna fläckvis börjar bli snöfria.

Maximisiffran för våren infaller normalt i mitten av april. Uppbrottet från Kvismaren sker i regel sista aprilveckan och under första veckan i maj finns endast små flockar kvar. De sista ses omkring 8 maj. Någon enstaka gås kan vissa vårar bli kvar ytterligare en tid. Troligtvis rör det sig då om skadeskjutna fåglar som inte orkar följa med norrut. Sommaren 1980 fanns 2 ex kvar hela sommaren. Rastperiodens längd kan variera från 2 månader till bara några veckor (1985). Normalt uppehåller sig dock gässen vid Kvismaren under 5-6 veckor.

Förekomst under hösten

Av Saxon (1935) framgår att före sjösänkningen förekom gäss vid Kvismaren även under hösten. Av äldre ornitologer har vi fått veta att rastande gäss saknades under höstarna åren 1930-59. Från 1960-talets höstar finns inte heller några rapporter om rastande gäss. Mina egna anteckningar redovisar endast mindre flockar av sträck-

Rastande sädgäss. Foto Ake Pettersson/Pro Natura.

ande sädgäss i slutet av september och början av oktober. Den enda avvikande uppgiften är 2 ex i Fågelsjön 30.10 1965.

Den första uppgiften om rastande sädgäss är från 1971 då 100 ex fanns från slutet av september till början av oktober (Pettersson 1973). Hösten 1972 rastade 25 ex i slutet av september under någon veckas tid. Året därefter fanns vid samma tidpunkt 190 ex. 1974 rastade 100 ex så sent som 23 november. Den 6 oktober sträckte 290 ex över området mot söder. Hösten 1975 sågs som mest 250 ex och några stannade till de första dagarna i november. Höstarna 1976 och 1977 fanns inga rastande gäss. De tre följande höstarna rastade tillfälligt 300, 75 resp 100 ex.

Den verkliga förändringen kom hösten 1981. I slutet av september fanns 200 ex på fälten. Antalet ökade sedan till 645 ex i mitten av oktober och dessa fanns kvar till 4 november. Hösten 1982 fortsatte gässen att öka. I september rastade 400 ex. Antalet ökade sedan till 1 050 i mitten av oktober och i slutet av månaden fanns 400 ex. Denna flock stannade kvar under november och ännu i början av december sågs 190 ex. Sista iakttagelsen var 41 ex 11 december.

De första sädgässen anlände hösten 1983 rekordtidigt 17 augusti. I oktober fanns sedan som mest 750 ex och de sista stannade till 5 november. Hösten 1984 fanns hela 1 400 ex redan i slutet av september. Under senare hälften av oktober lämnade gässen Kvismaren. Från mitten av november rastade åter 1 600 sädgäss. En gammal fjällgås och en prutgås ingick i flocken både före och efter försvinnandet vilket indikerar att det delvis rörde sig om samma flock. I det milda höstvädret höll sig sedan gässen kvar till 16 december.

Gåshösten 1985 inleddes med 6 ex 12 september. Fjorton dagar senare rastade 300 ex. Antalet ökade sedan enligt följande: första oktoberveckan 500 ex, andra 1400 ex, tredje 4 000 ex och slutligen under sista oktoberveckan rekordnoteringen 6 000 ex. I november minskade gässen till 4 000 den första veckan, till 2 500 den andra och till 1 500 ex under den tredje. De sista gässen sågs 22 november då 200 ex övernattade i Fågelsjön.

Diskussion

Sädgäsen har liksom flera andra gåsarter ökat sin population kraftigt under de sista tio åren (Nilsson 1982). Samtidigt har restaureringen av Kvismaren medfört att bra övernattningsplatser nu återigen erbjuds såväl vår som höst. Höstförekomsterna kan sättas i samband med restaureringen av östra delen av Fågelsjön i mitten av 1970-talet, med Rysjöns tillkomst i oktober 1981 och med Hammarmadens successiva restaurering under 1980-talet. Rekordantalet hösten 1985 i Kvismaren sammanfaller också med ett rekordantal i Tåkern på 42 000 ex i mitten av oktober.

Sädgässens sträckvägar genom landet kartläggs sedan 1976 med hjälp av halsmärkta gäss. Vid Kvismaren observeras årligen sädgäss med orange halsring av plast. Tyvärr är det oftast svårt att avläsa siffrorna på plastringen. Några har dock blivit avlästa och de ger följande tips om ursprung och rastplatser. Ett sädgäsbestånd utnyttjar under våren Östen och Kvismaren som rastplatser. Från Kvismaren torde sedan huvuddelen flytta direkt till rastområden vid Umeå och Skellefteå. Vissa år har sträcket kunnat följas genom samtidiga räkningar i de båda områdena (Nilsson 1982). De sädgäss

Gässen vid Hammar hösten 1985 och dess åskådare. Foton Kent Larsson.

som lämnar Kvismaren har nästan alltid en NO riktning. Samtidigt har tidpunkten för sädgåssträcket över Västmanland stämt bra överens med avflyttningen från Kvismaren. Detta sädgåsbestånd har troligen sina häckplatser i norra Sverige, västra delen av finska Lappland och Finnmark i Nordnorge. Under vintern finns dessa gäss främst i Danmark (Nilsson 1985).

Det finns en del äldre uppgifter om de sädgäss som väljer vägen mellan Vättern och Vänern. I mitten av 1800-talet var under våren Hornborgasjön en viktig rastplats utefter denna led. Tusentals gäss omtalas från den tiden, men trots detta kunde gamla män berättat om än större samlingar under våren (Söderberg 1947). Dessa uppgifter överensstämmer också väl med de stora skaror gäss som rastade vid Kvismaren i mitten av 1800-talet. Kanske är dagens stora sädgåspopulation en återgång till en gammal nivå.

En hänsynslös jakt anses vara orsaken till sädgässens nedgång under 1900-talets första hälft. Denna nedgång startade troligen redan under 1800-talet. I Närke har det varit jakt på sädgås perioden 1.8 - 20.4 fram t o m 1950. Åren 1951-59 var jakt endast tillåten under oktober, november och december (Thelander 1982). Arten har sedan 1960 varit fredad i Närke.

Idag hörs återigen krav på jakt av sädgås vid Kvismaren. En jaktarrangör (!) ansökte härom året hos länsstyrelsen om att få jaga sädgås med motiveringen att skador skett på grödor. Ansökan var dåligt underbyggd då det endast fanns stubbåkrar och plöjor på fastigheten. Gåsbetning på stråsåd har vid studier av skördeutfallet inte heller gett några skador av betydelse utan i vissa fall har det t o m varit positivt. Kanadagäss kan däremot göra skador på rapsfält (Jönsson 1982). Hösten 1984 skedde flera olustiga incidenter med olaga jakt vid Kvismaren. En sädgås sköts med säkerhet i september 1983.

Låt oss hoppas att Kvismaren i fortsättningen som i huvudsak hittills ska kunna erbjuda gässen en lugn rastlokal med tillgång på såväl betes- som övernattningsplatser.

Referenser

- Jönsson, B. 1982. Gåsskador inom lantbruket i Skåne. De svenska gässen. Vår Fågelvärld, supplement nr 9, s 71-74.
- Nilsson, L. 1982. Sädgåsens ruggning, flyttning och övervintring i Sverige. De svenska gässen. Vår Fågelvärld, supplement nr 9, s 13-22.
- 1985. Flyttningssvanor hos svenska gäss. Slutrapport. Stencil.
- Pettersson, J. 1973. Räkning av rastande sädgäss vid Kvismaren. Verksamheten vid Kvismare fågelstation 1972, s 25-26. Örebro.
- Pettersson, A. 1980. Kvismaren för femtio år sedan. En intervju med Holger Vi-berg. Fåglar i Närke 3:2:29-34.
- Rosenberg, E. 1921. Några meddelanden från Örebrotraktsens fågelsjöar våren 1921. Fauna och flora 16:141-142.
- 1934. Oset och Kvismaren. Stockholm.
- 1947. I närkiska fågelmarker. I "Natur i Närke", s 233-272.
- 1960. Kvismaren i Eternärket. I "Levande bygd", s 110-123.
- Saxon, J. L. 1935. Jakt och jägare i gamla tiders Närke. Stockholm.
- Söderberg, R. 1947. Hornborgasjöns öden som fågelsjö. Flyttvägar över Vänern och SV Sverige. Stockholm.
- Thelander, B. 1982. Gåsjakten i Sverige: Historik, nuvarande förhållanden, jaktmetoder, omfattning och avskjutning. De svenska gässen. Vår Fågelvärld, supplement nr 9, s 85-92.